

katies die ik ken: er is inderdaad niet enkel gezocht in de voor de hand liggende binnenlandse vindplaatsen. Talloze archivalia en collecties uit Nederland werden aangevuld met depots in België, Frankrijk, Engeland, Luxemburg, Zwitserland, Italië, Vaticaanstad, Duitsland en Oostenrijk. Het is een editie op het hoogst denkbare wetenschappelijk niveau, en ze is nog nuttig ook.

W. Prevenier

M. S. Polak, ed., met medewerking van M. Dillo, E. J. Harenberg, F. Ketner, *Oorhondenboek van Gelre en Zutphen tot 1326*, III (Rijks Geschiedkundige Publicatiën; 's-Gravenhage: Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis, (Instituut voor Nederlandse geschiedenis), 1988, xix + 85 documenten nr. 1223.12.31 -1325.03.24 + 41 blz. indices, f38,-, ISBN 90 5216 004 X).

Deel III van het befaamde oorkondenboek voor Gelre en Zutphen omvat in het bekende losbladige systeem dit keer een aantal kerkelijke en sociale instellingen van Roermond, namelijk de Munsterabdij, het kapittel, het gasthuis en de broederschap van de Heilige Geest, het Minderbroedersklooster en het begijnhof. Het nut van de formule werd enkele weken na het verschijnen van deze band prompt bewezen door het nasturen door de drukker van een aantal pagina's, waarmee bij het zetwerk een en ander was misgelopen. Het leek wel een voormalige Sovjet-encyclopedie, met als essentieel verschil dat hier vriendelijk wordt *gesuggereerd*: 'De oude bladen kunt u weggooien'.

De presentatie is in grote lijnen identiek aan die in beide vorige delen, maar er werden wel beperkte bijstellingen toegepast. Tot mijn oprechte vreugde, want in mijn vorige recensies (*BMGN*, C (1985) 269-272; *CIV* (1989) 436-439) had ik gepleit voor vereenvoudigingen. Ik ben dus blij dat de regesten thans bondiger werden geformuleerd, dat de uitvoerige diplomatische studies rond authenticiteit en diplomatische herkomst worden verwezen naar aparte publikaties buiten het oorkondenboek, dat de formulering van titels van gedrukte werken, datering en afmetingen werd vereenvoudigd, en vooral dat elementen in de beschrijving van de originelen (zoals vorm van het blad, verloop van de regels, inktkleur van de dorsale aantekeningen (!), etc.) volledig werden weggelaten, 'tenzij er een bijzondere reden is ze wel op te nemen'. Dit soort eruditie was inderdaad luxe en slechts te verantwoorden als ze 'functioneel was voor de authenticiteitskritiek of het dateren' (mijn recensie uit 1985), een eis waaraan bij de Gelderse documenten bijna nooit voldaan werd, wat volkomen normaal is, vermits na 1200 maar relatief weinig oorkonden meer werden vervalst. Daarom vind ik dat de 'inlevering van eruditie' (ik bedoel van niet-functionele eruditie) nog steeds niet ver genoeg gaat in de bijstellingen. De marges worden niet meer in mm uitgedrukt, maar nu beschreven met termen als 'ruim' en 'middelgroot', en voor de letterhoogte worden enkel de uiterste waarden opgegeven. Dit is zo vaag dat niemand daar ooit iets mee kan aanvangen. Het is geen nuttig alternatief. Van de vroegere 'accurate wijsheid' werd al evenmin effectief gebruik gemaakt, en ik vrees dat het in de eerstkomende decennia ook niet zal gebeuren. Het lijkt me dat zoveel energie, tijd, drukregels en dus (enorme) kosten aan een betere zaak van bronnen-ontsluiting kunnen worden besteed. Pas nu, in één van de bijstellingen (viii), wordt toegegeven dat het pure verspilling was (in delen I en II) uitvoerige zegelbeschrijvingen te produceren, die reeds letterlijk en integraal te vinden waren in bestaande naslagwerken. Zo kan men zich ook afvragen of het écht wel nodig was een oorkonde die in 1979 door H. Camps (*ONB*, 587) was uitgegeven, hier (onder 1292.08.31) negen

jaar later reeds opnieuw uit te geven, en er niet minder dan 9 volle pagina's aan te besteden, waar Camps het met precies twee bladzijden deed. In de nieuwe editie verneemt men weliswaar veel over het golvend regelverloop ('dalend naar het midden, of stijgend en vervolgens dalend naar het midden'), maar toch niet hoeveel keer het een en het ander zich voordoet... Moet ik mijn slaap laten voor het feit dat blijkens noot o' een correctie met dezelfde inktkleur is uitgevoerd? Is enige relevantie van deze schokkende vaststelling denkbaar? De uitgever rept met geen woord over welkdanige verdenking van authenticiteit, en zelfs al had hij dat gedaan, dan was de opmerking betekenisloos, vermits de correctie een onschuldige naam valsfout betreft, en dus ver afstaat van welke inhoudelijk manoeuvre dan ook van een falsaris die er kennelijk niet is. Eruditie is nuttig, als ze nuttig is. Mag ik er terloops op wijzen dat slechts 45 van de 85 oorkonden onuitgegeven waren; de helft betreft dan nog *deperdita*. Van de 40 eerder uitgegeven stukken zijn er 18 na de tweede wereldoorlog verschenen, waarvan een heruitgave moeilijk kan worden verantwoord, te meer daar ze overwegend gebeurt in een zuster-oorkondenboek, uitgegeven door hetzelfde instituut.

Ik moet terugkomen op een opmerking uit mijn recensie van deel II over het respecteren van zogenaamde 'hoofdletters'. Nog steeds hanteren de uitgevers twee soorten kapitalen in de editie, gewone en vette, deze laatste voor de gevallen waarin de hoofdletters in het origineel voorkomen, al is 'het niet zeker of ze als hoofdletters bedoeld zijn' (1292.08.31,6). Wat betekent 'bedoeld'? Naar de vorm, of naar de functie? Het lijkt me evident dat het gaat om de in de hele middeleeuwen zeer courante situatie waarin de scribent vrij willekeurig omspringt met kapitalen en 'kleine' letters, en dus letters hanteert die naar de vorm op hoofdletters lijken waar dit naar de functie niet vereist is (*ibidem*, r. 2: *necon*). Wat kan een uitgever hiermee aanvangen? Aanpassen naar modern gebruik (zoals de Belgische KCG voorschrijft, en ook Camps in het Brabants Oorkondenboek in praktijk brengt) of de bron respecteren. Polak en zijn mede-uitgevers *lijken* de tweede weg te bewandelen, maar ze doen het niet consequent. Ze respecteren immers enerzijds de 'zogenaamde hoofdletters' omdat die op kapitalen lijken (de grens is echter vaak niet te trekken), hoewel ze de hoofdletter-functie niet hebben, maar ze voeren kapitalen in (bijvoorbeeld r. 4: *leodiensis*) waar die vorm er *niet* is maar wel de functie. En om de inconsequentie totaal te maken: op r. 3 krijgt *Ruremunde* een vette R, waar het een gewone hoofdletter had moeten zijn, want ik zie op de foto van het origineel dezelfde *gewone* r als twee letters verder. Kortom: deze eruditie is niet enkel nutteloos, ze is ook nog slecht toegepast.

De notities over chronologie stemmen me evenmin gelukkig. In document 1307 februari 14 wordt geponeerd dat winterstijl is verondersteld, 'aangezien er geen reden is het gebruik van een voorjaarsstijl aan te nemen'. Was er dan *wel* een reden om winterstijl aan te nemen? Elders (1244.02.23) wordt 'paasstijl niet uitgesloten, maar er is geen dwingende reden om die aan te nemen'. Voorde andere stijl wel? Soms (1246.12.31,3) wordt er wel een argumentatie gegeven. In 1269 (1269.01.31) is plots paasstijl 'normaal'. Waarom? In document 1246.12.31(D) en op vele andere plaatsen wordt 1 januari-stijl aangenomen. Is Nieuwjaarsstijl inderdaad aanwijsbaar in Gelre in de dertiende eeuw? In de rest van Europa is die dan lang verdwenen of nog niet opnieuw in gebruik. Het zou aanbeveling verdienen in de inleiding van het eerstvolgend deel een globale argumentatie over het jaarsstijlgebruik te geven, waarin de mogelijke oplossingen neutraal naast elkaar gelegd worden.

Een ander probleem van chronologie stelt zich bij oorkonde 1305.08.31, waar op pagina 3 de oplossing 31 augustus van de vroegere uitgevers betwist wordt, met het argument dat de uitdrukking *in exitu mensis augusti* veeleer in de richting van de *consuetudo Boloniensis* zou wijzen. Polak lost de datum dan op als '16-31 augustus'. Dit lijkt me een foute toepassing. In het Bolonese systeem rekent men weliswaar binnen het kader respectievelijk van de eerste of

tweede helft van de maand, maar wel aan de hand van een concrete dag binnen die helft. Bij mijn weten zijn geen gevallen bekend waarin *in exitu* gelijkgesteld wordt met de volledige tweede helft van de maand. Er is trouwens een veel klassiekere oplossing in dit geval mogelijk. Men hoeft enkel maar een komma in te voeren in de *datatio*, namelijk tussen *tricentesimo* en *quinto* (voor de oplossing van Polak was eveneens een komma, na *quinto*, nodig). De oplossing wordt dan: 27 augustus 1300. Ik wijs er terloops op dat rond 1300 de Bolonese telling in de Nederlanden frequent voorkomt. De hypothese is dus best valabel.

Ik plaats, zoals in de vorige recensies, een kritische noot bij de keuze van de basistekst (B) voor de tekstuitgave, wanneer het origineel niet voorhanden is. Ik denk dat ook hier een algemene verantwoording nut zou hebben. Soms wordt vermeld dat de oudste kopie tot basis dient, omdat de andere kopieën aperte fouten vertonen. Soms wordt de oudste kopie genomen, zonder dat de kwaliteit van de andere te pas komt. In het geval 1289.05.22 wordt B verkozen, hoewel het aperte fouten heeft, maar omdat het rechtstreeks afstamt van A, wat met D niet het geval is. In de casus 1245.12.31 wordt B verkozen 'aangezien dit ouder is'. Het lijkt alsof soms de ouderdom en soms de kwaliteit primeert. Toch meen ik dat de uitgever(s) de afstand tegenover het verloren origineel (dus de kwaliteit) laten primeren, en niet de pure ouderdom. Het ware goed dit ergens te expliciteren, en dubbelzinnigheden als hierboven te vermijden.

Ik wil evenwel besluiten met een nadrukkelijk woord van lof. Ik heb de grootste bewondering voor de eruditie waarmee de auteurs de oorkonden beschrijven. Ik verschil slechts van mening over het punt of het integraal drukken van alle erudiete gegevens wel strict nodig is. De technische onderlegdheid van de auteurs staat boven verdenking (op details na). We mogen ons er over verheugen dat de historisch boeiende, maar in het vakwerk ondergewaardeerde, regio's in de Nederlanden, die Gelre en Zutphen zijn, voorzien worden van een dergelijke luxueuze kritische basis voor het onderzoek.

W. Prevenier

E. J. Harenberg, ed., *Oorkondenboek van Gelre en Zutphen tot 1326*, IV (Rijks Geschiedkundige Publication; 's-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1991, xv + documenten nr. 1148.12.31 - 1267.12.31 + 62 blz. indices, f42,-, ISBN 90 5216 019 8 (losbladig)).

De eruditie is in het vierde deel, om allerlei redenen, overtuigender en minder storend dan in de vorige banden. De oorzaak is wellicht dat het in meer dan één opzicht een zeer homogene band is, samengesteld met oorkonden bestemd voor één enkele instelling, namelijk het klooster Bethlehem bij Doetinchem, en dat de bewerking door één enkele auteur geschiedde, namelijk E. J. Harenberg. Daardoor komt de superioriteit van de optie van het Gelders project om niet chronologisch, maar per fonds, te werken, volledig te voorschijn. De kansen tot confrontaties van plaatsgebonden diplomatische en paleografische kenmerken zijn in deze formule aanzienlijk groter. Ze geeft de uitgever ook de kans de plaatselijke realia totaal te beheersen, zodat ze hem wapenen voor een efficiënte inhoudelijke kritiek.

En dat was in dit geval wel bijzonder welkom. De erudiete F. Ketner had immers in zijn uitgave en studie van de oorkonden van Bethlehem uit 1932, zowat alle oorkonden uit of voor deze instelling vals, of tenminste verdacht, verklaard. Hij was daartoe fors aangemoedigd door zijn Utrechtse leermeester Otto Oppermann. Het was de glorie tijd van een modieuze diplomatische hyperkritiek. Degelijkheid werd toen afgemeten aan het percentage vals verklaarde charters. Het blijkt ook in de casus Bethlehem een heksenjacht te zijn geweest. Nagenoeg alle *falsa* van